

การเตรียมการทางคานยุทธศาสตร์

๓.๑ บทนำ

ความหมายของคำว่า "ยุทธศาสตร์" นี้ พ.อ.พระสารศาสน์พลชั้นร์ เป็นคนคิดขึ้นก่อนจากคำว่า "STRATEGY" ซึ่งหมายถึง "ศาสตร์และศิลป์ในการใช้พลังอาวุธต่อสู้ศึก เพื่อดำรงความมุ่งหมายของสงครามไว้" เป็นเรื่องของทางทหารโดยตรง^๑ คำว่ายุทธศาสตร์นี้ ในภายหลังได้มีการขยายความหมายและแยกลักษณะของยุทธศาสตร์ให้กว้างออกไปอีก คือ

- ๑. ยุทธศาสตร์โกลด์ (Strategy) หรือ "พิสัยสงคราม" หมายถึงการเตรียมทัพ การเตรียมโสมมิประเทศให้โตเปรียบแกชาติ การกำหนดว่าจะตั้งรับหรือเขาคี
- ๒. พยุหนุมานโกลด์ (Organics) การจัดทัพ และการบำรุงรักษากองทัพ
- ๓. พยุหะยาตราโกลด์ (Logistics) การยาคราทัพ เพื่อใช้กำลังทหารให้โตเปรียบชาติ
- ๔. ยุทธกรรมโกลด์ (Tactics) หรือ "พิสัยสงครามสามัญ" คือกลยุทธหรือการปฏิบัติให้โตเปรียบแกชาติ^๒

ยุทธศาสตร์ที่กล่าวมาข้างต้นนี้ เป็นเรื่องของยุทธศาสตร์ทางทหาร แต่เมื่อมีการขยายอำนาจและอิทธิพลทางการเมืองออกไปในระดับต่าง ๆ จึงได้เกิดความต้องการที่จะเรียนรู้เรื่องของยุทธศาสตร์ในแง่ต่าง ๆ ที่นอกเหนือจากยุทธศาสตร์ทางทหาร คือ

^๑พล.ต.กำเนียร เลชนะบุณ, ยุทธศาสตร์และการทหารไทยในสมัยอยุธยา" เอกสารยังไม่ตีพิมพ์ , พ.ศ.๒๕๑๕.

^๒-----" , "ยุทธศาสตร์ในสมัยอยุธยา" เอกสารยังไม่ตีพิมพ์, พ.ศ.๒๕๑๘.

๑. ยุทธศาสตร์ชาติ (National Strategy) คือศิลปะและ
ศาสตร์ในการพัฒนาและไขกำลังทางการเมือง เศรษฐกิจ จิตวิทยา และการ
ทหาร ให้บรรลุวัตถุประสงค์ของชาติ

๒. ยุทธศาสตร์โลก (Global Strategy) อันเป็น เรื่องที่จะต้อง
เรียนรู้ถึงการขยายตัวทางคานอิทธิพล และอำนาจทางการเมืองระหว่าง
ประเทศ เพื่อพยายามหาทางออกสำหรับประเทศของตน ให้สามารถรักษา
คุลยอำนาจของสังคม เศรษฐกิจและการเมืองไว้ได้ เป็นเรื่องใหญ่ที่ผู้รับผิดชอบ
ขอบริหารประเทศมหาอำนาจ ต้องคอยศึกษาพิจารณาความผันแปรต่าง ๆ
ที่อาจจะมีโดยฉับพลัน สำหรับประเทศเล็กนั้น ถ้าจำเป็นต้องศึกษา เพื่อ
ติดตามความเคลื่อนไหวของยุทธศาสตร์ระหว่างประเทศ หรือนโยบายของ
ประเทศมหาอำนาจ เพื่อความอยู่รอดของชาตินั้น ๆ

ยุทธศาสตร์ทั้งสองประการข้างต้นนี้ ปัจจุบันได้เรียนรู้กันในลักษณะ
วิชาทางรัฐประศาสนศาสตร์

สำหรับไทยและพม่าในอดีตนั้น ยุทธศาสตร์เป็นเรื่องสำคัญที่พระราช
มหากษัตริย์ตลอดจนแม่ทัพนายกอง จะต้องศึกษาหาความรู้ไว้ ดังที่ไคมี "ตำรา
พิชัยสงคราม" "ตำราราชনীติ" เป็นวิชาการดังกล่าวข้างตนมาในโบราณสมัย

๓.๒ การจักระเบียบทางการปกครอง

ในการวางแนวการปกครองของไทยและพม่านั้น จะเห็นได้ว่า วัฒนธรรม
ในค่านิยมเมืองและการปกครองต่างก็ได้รับอิทธิพลจากอินเดีย วัฒนธรรมที่
ประเทศทั้งสองได้รับมาจากอินเดีย นั้น นอกจากค่านิยมเมืองและการปกครองแล้ว
ยังมีลัทธิพราหมณ์ในส่วนที่เกี่ยวกับชีวิตในราชสำนักและคศิราชาติไทย^๑

^๑Robert Heine-Geldren, CONCEPTIONS OF STATE AND KINGSHIP
IN SOUTH EAST ASIA, (Cornell University; 1956) p.18.

โดยเฉพาะอย่างยิ่ง อิทธิพลพระพุทธศาสนาได้แผ่ขยายเข้ามาอย่างเต็มที่ ในบริเวณเอเชียอาคเนย์แถบนี้ แผลงกินพม่าแต่เกิมนั้น มอญเคยมีบทบาททางการเมืองการปกครองมาก่อน กล่าวกันว่า พวกมอญเป็นชาติที่มีความเจริญชาติหนึ่งในบรรดาประเทศทางแถบเดียวกัน เมืองสะเทิมเป็นเมืองหน้าด่าน เป็นหน้าด่านที่รับวัฒนธรรมจากอินเดีย และถ่ายทอดให้แก่อาณาจักรข่าเชียงโดยทั่วไป ทั้งพวกข่าและเขมรจึงเป็นศิษย์ของมอญในหลายกรณีด้วยกัน จารึกมอญที่เก่าที่สุดพบใกล้กับเมืองลพบุรีนั้น มีอายุย้อนกลับไปถึงพุทธศตวรรษที่ ๑๔ อิทธิพลโดยตรง จะเห็นได้จากคำต่าง ๆ ที่มีรากศัพท์มอญปรากฏอยู่เกือบในทุกภาษา^๑ ในชั้นพื้นฐานจึงน่าจะเชื่อวาทะแบบในการจัดระเบียบทางการเมืองการปกครอง ในอาณาจักรแถบนี้มีลักษณะใกล้เคียงกัน ซึ่งจะเห็นได้จากการจัดการปกครอง ตลอดจนการทำสงคราม ไม่ว่าจะเป็ญยุทธศาสตร์หรือยุทธวิธีก็คล้ายคลึงกัน เมื่อมีการทำสงครามกัน ถ้าต่างฝ่ายต่างเข้มแข็งและมีผู้นำดี ก็มักจะรู่เทาพันกัน ทำสงครามเอาแพชนะกันยาก

การจัดรูปแบบทางการเมืองการปกครองของไทยนั้น ที่ยอมรับกันอย่างเป็นทางการปรากฏหลักฐานในสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ที่โปรดให้ตรากฎหมายเกี่ยวกับ“พระไอยการตำแหน่งนาพลเรือน” และ“พระไอยการตำแหน่งนาทหาร” แต่ก็เชื่อกันว่า ก่อนหน้านั้น คงจะมีการจัดระเบียบทางการเมืองการปกครองอยู่เช่นกัน ทั้งนี้เนื่องจากในยุคนั้นก็มีการทำสงครามกันอยู่หลายครั้ง เช่น ไปตีนครธมราชธานีขอม ตีกรุงสุโขทัยและขึ้นไปตีเมืองเชียงใหม่ ถาทหารไทย(อยุธยา)ในครั้งนั้นไม่มีแบบแผนวิธีจัดการควบคุม ตลอดจนยุทธวิธีเป็นอย่างดีแล้ว ที่ไหนจะสามารถทำสงครามได้ชัยชนะดังปรากฏ^๒ ในรัชสมัยสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรง

^๑หมอง ทิน ออง, ประวัติศาสตร์พม่า, หน้า ๑๗.

^๒สมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพ, “พงศาวดารตอนจัดวิธีการทางทหารประชุมพงศาวดารภาคที่ ๒๓, (จุลศักราช ๒๕๐๗) หน้า ๕๕.

เห็นว่ากิจการทหารและพลเรือนปะปนกันมาก จึงทรงแก้ไขระเบียบบริหารราชการแผ่นดินเหล่านั้นเสียใหม่^๑ โดยที่ในรัชสมัยพระราชบิดาของพระองค์ เพิ่งจะรวบรวมอาณาเขตทั้งฝ่ายใต้ ฝ่ายเหนือเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน ยังไม่ทันที่จะปรับปรุงระเบียบแบบแผนสำหรับพระราชอาณาเขตทั้งสองนี้ สมเด็จพระบรมราชาธิราชก็ทรงเสด็จสวรรคตเสีย สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จึงทรงจัดการต่อมา^๒ โดย

"เอาหลวงเป็นสมุหกลาโหม เอาพลเรือนเป็นสมุหนายก
เอาขุนเมืองเป็นพระนครบาล เอาขุนวังเป็นพระศรีรามาตกรณ
เอาขุนคลังเป็นพระโกษาธิบดี เอาขุนนาเป็นพระเกษตราธิบดี"^๓

มาในรัชสมัยสมเด็จพระเพทราชา ทรงมีพระราชประสงค์จะเฉลี่ยอำนาจทางฝ่ายทหาร และทางฝ่ายพลเรือน ให้มีอำนาจสมดุลกัน เพื่อป้องกันการคึกกบฏ จึงแยกอำนาจออกเป็นสองส่วน คือ

หัวเมืองเหนือ ให้อยู่ในอำนาจของสมุหนายก (มหาดไทย)
หัวเมืองปักษ์ใต้ ให้อยู่ในอำนาจของสมุหกลาโหม หัวเมืองที่อยู่ภายใต้การบังคับบัญชาของสมุหพระกลาโหมนั้น เคยไปขึ้นอยู่กับกรมท่า

^๑พ.อ.คำเนิร เดชะกุล, "การทหารสมัยอยุธยา" เรื่องเดิม, หน้า ๘๘.

^๒สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงสถาปนาภาพ, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘.

^๓พ.อ.คำเนิร เดชะกุล, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๘.

(เสนาบดีพระคลัง) สมัยหนึ่ง มาจนถึงสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้คืนหัวเมืองฝ่ายใต้ ไปอยู่ในอำนาจของสมุหพระกลาโหม ตั้งเดิม ส่วนกรมทำนันคงบังคับบัญชาแต่หัวเมืองชายฝั่งทะเลบางเมืองเท่านั้น ในสมัยสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๓๒) ได้มีการวางระเบียบในด้านการปกครองทางทหารต่อจากระเบียบการปกครองฝ่ายพลเรือน ที่สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถได้วางไว้ กล่าวคือโปรดให้ทำสารบัญญัติ ทำพระราชพิธีทุกหัวเมือง และทำตำราพิชัยสงคราม^๑ พระราชพงศาวดารฉบับพระพนรัตน์ ได้บันทึกไว้ว่า

"ศักราช ๔๖๐ ปีมะเมีย สัมฤทธิศก สมเด็จพระรามาธิบดี
แรกให้ทำตำราพิชัยสงคราม และแรกทำสารบัญญัติ พระราชพิธี
ทุกเมือง"^๒

ตำราพิชัยสงครามเป็นตำราการรบของทหาร ซึ่งทั้งไทยและพม่า ต่างก็มีด้วยกัน พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ โปรดให้แปลตำราพิชัยสงครามของพม่าเป็นภาษาไทยขึ้นฉบับหนึ่ง เมื่อปีพ.ศ. ๒๓๔๑^๓ สำหรับของไทยนั้นมีเค้าเงื่อนว่า ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวร ทรงโปรดให้มีการแก้ไขและเพิ่มเติมตำราพิชัยสงครามของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ด้วยปรากฏแผนที่เมืองพิษณุโลกอยู่ในตำราพิชัยสงคราม แผนที่นั้นบอกระยะทางที่ใดสำรวจตั้งแต่เมืองพิษณุโลก ไปถึงตำบลและเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ติดต่อรอบทิศ เห็นจะทำขึ้นเมื่อครั้งพระองค์ทรงครองเมืองพิษณุโลก เมื่อพระองค์ได้ทรงศึกษา

^๑รอง ศยามานนท์และคณะ, ประวัติศาสตร์ไทยสมัยกรุงศรีอยุธยา,

หน้า ๗๑.

^๒พระราชพงศาวดารฉบับสมเด็จพระพนรัตน์, หน้า ๑๗

^๓โปรดคุณำราพิชัยสงครามพม่า, กองประวัติศาสตร์และพิพิธภัณฑ
ทหาร กองบัญชาการทหารสูงสุด ถัดออกจากถนนบึงเค็ง พ.ศ. ๒๕๐๖ (ยังไม่ตีพิมพ์)

ตำราพิชัยสงครามของมอฮาและพม่าแล้ว จึงทรงมาชำระตำราพิชัยสงครามของไทยให้ดีขึ้น เหตุการณ์เช่น นี้เพิ่มเติมกระบวนการใช้ปืนไฟ ใหญ่ น้อย เป็นต้น ด้วยในครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ นั้น ยังหาผู้ชำนาญเรื่องปืนไฟไม่ ภายหลังตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระนเรศวร าลงมาแล้ว มีการใช้ปืนไฟอย่างแพร่หลาย จึงทรงแก้ไขเพิ่มเติม แต่ไม่มีจุดหมายเหตุแสดงให้ปรากฏ เพราะบ้านเมือง มีศึกสงครามโดยตลอด ความจำเป็นต้องใช้ตำราพิชัยสงครามจึงมีตลอดเวลา^๑

การจัดระเบียบทางการปกครองนั้น แม้จะพยายามแบ่งขอบเขตอำนาจหน้าที่ฝ่ายทหารและฝ่ายพลเรือน ให้แยกจากกันเด็ดขาด จนถึงกับจัดทำเป็น ทำเนียบไว้อย่างแน่นอนแล้วก็ตาม ก็ปรากฏว่าใช้ได้ไม่นานก็เกิด สงครามขึ้น เจาหน้าที่ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน ก็ต้องเข้าประจำกองทัพ ตามทำเนียบของกองทัพ ที่เตรียมไว้ตั้งแต่ยามปกติอีกด้วย ทั้งนี้เพราะขณะนั้น กำลังพลของไทยยังมีน้อย ไม่อาจจะแยกหน้าที่ป้องกันประเทศมาไว้กับฝ่ายทหาร อย่างเดียวได้ จำต้องใช้ หลักการ "รวมการ" ที่ว่า "ชายฉกรรจ์ไทยต้อง เป็นทหารทุกคน"^๒

๓.๓ การเตรียมพล การเตรียมพลของไทยนั้น ได้ใช้แบบแผนการเตรียม พล: ของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ (พระเชษฐาธิราช) แห่งกรุงศรีอยุธยา ซึ่งได้ใช้ติดต่อกันมาถึง ๓ สมัย คือสมัยอยุธยา สมบูรร์ และรัตนโกสินทร์ เมื่อพ.ศ. ๒๔๘๒ สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ ทรงตั้ง "กรมพระสุรัสวดี" ขึ้น มีหน้าที่ทำบัญชีกำลังพลทั่วประเทศ แล้วนำมาเก็บไว้ในราชธานี เมื่อเกิดสงคราม ก็จะเรียกกำลังพลจากเจ้าเมืองและชาหลวงเมืองต่าง ๆ มาใช้โดยถูกต้อง และครบถ้วน^๓ การทำบัญชีพลหรือสารบัญชื่อนั้น ทำให้การเรียกคนเข้า

^๑สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงชำระตำราพิชัยสงคราม, ทรงอธิบายคำนำใน ตำราพิชัยสงคราม, (พระนคร ๒๕๑๒)

^๒พ.อ.คำเนิร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพบกไทย, (พระนคร ๒๕๐๗) หน้า ๑๗. / ^๓ เพ็ญอาน หน้า ๒๐-๒๑.

กระบวนทัพสะควักขึ้น และบางที่ถึงจะแก้ไขระเบียบการควบคุมผู้คน เป็นหมวด กอง และกรมต่าง ๆ ควดย เรื่องทำบัญชีทรัพย์สิน ทำนองแตกออกมา กลาโหมจะเป็น พนักงานทำบัญชีฝ่ายทหาร มหาศไทยเป็นพนักงานทำบัญชีฝ่ายพลเรือน แยกกัน อยู่ก็กิจการจึงไม่ค่อยเรียบร้อย จึงได้ตั้งกรมพระสุรัสวดีขึ้น เป็นพนักงาน ทำบัญชีพลทั้งฝ่ายทหารและพลเรือน นอกจากการทำบัญชีพลแล้ว ยังเป็นพนักงาน เร่งรัด ตรวจตราใหญ่บังคับกรมกองต่าง ๆ ขวนขวายหาผู้คนมาเข้าทะเบียน และเป็นพนักงานกะเกณฑ์พล ในเวลาที่มีการทัพก็อีกควย^๑

การเตรียมพลข้างต้นนี้ มีหลักฐานปรากฏอยู่ใน กฎหมายตราสามดวง (ลักษณะพระราชกำหนดเกา) โดยมีประกาศไว้ดังนี้

"มีพระราชกำหนดไว้แต่ก่อนสืบ ๆ กันมา ให้เจ้าพระยา แลพระยา พระ หลวง เมือง ราชินิกล หมื่นพันทหาร ฝ่ายทหาร พลเรือน สุนนอกุ สมใน สิ่งกักพรรคทั้งปวง ยืนเดบิยรทางวาว หมูไพรหลวงและพรรคพวก สม กำลังเลว ไทเลวทาสขึ้นไวแก่พระสัสดี ชายชวา ทุกหมู่ทุกกรม ตามประเพณีแต่ก่อน แลอย่าให้พื้นเพื่อน เสี้ยราชการพระผู้เป็นเจ้า ถ้าพื้นเพื่อนเสี้ยราชการ ไป จะให้มีโทษจงหนักหนาตามพระอัยการ แลให้พระสัสดี ชายชวาบังคับบัญชา วาญลาวให้สำเร็จ ตามพระราช กำหนดกฎหมาย แลให้เจ้าหมฝ่ายทหาร ฝ่ายพลเรือน ทั้งปวง เร่งพิจารณาหาบวไพร เจงทุกหมู่ทุกกรม แล้วยืนเดบิยรทางวาวขึ้นไวแก่พระสัสดีชายชวา ให้สิ้นเชิง อย่าให้หลงเหลืออยู่ใด ถ้าสืบไปเมื่อนำเจ้าหม ใด ๆ เจ้ากรมใด ๆ เอาไพรหม เอาหมายหม ลูก หลานหมู่พิจารณาสามมะโนคริว แลผู้นั้นให้การวว พอแม่พื้นองญาติพี่น้อง บินหมุนั้น เป็นกรมนั้น แลสมุควย คำผู้นั้นให้การ จึงให้คงอยู่ ตามหมู่ ตามกรม แลผู้ใด

^๑สมเด็จพระบรมราชาธิราชที่ ๓, "พงศาวดารตอนจัดวิธีการทหาร เรื่องเกิม, หน้า ๑๐๖.

ให้ท้าวว่า พ่อแม่ชาติพี่น้องนั้น ต่างหม่ ต่างกรม
ต่างบาน ต่างอำเภอ ประการใด ๆ ฤๅก็ ไหวพระ
ผู้สืบทอดราชานุญาตนี้ รุทางวาว ความคำคุณั้น ไหวการ
ถาพบุชือ พ่อ แม่ ปู่ ลุง ตา น้า ฉามอา ฉามฝ่ายพอ
ถาพฝ่ายแม่ แดคนหนึ่ง สมคุดหนึ่งคุณั้น ไหวการ จึงให้
พระผู้สืบทอดบั้นตามพระผู้ยการบานแผนก^๑

ในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ปรากฏว่าได้เคยถูกพระเจ้าตะเบงชเวงตี้
ใช้กำลังพลจำนวนมาก ยกมาล้อมพระนครอยู่นาน ๆ กำลังทหารก็หมดเปลืองไป
โดยรวดเร็ว จึงทรงแก้ไขด้วยการขยายพื้นที่ ระคนพลให้กว้างขวางออกไป
โดยตั้งเมืองขึ้นใหม่เพิ่มขึ้นอีกหลายเมือง เช่นเมืองนนทบุรี สาครบุรีและนครไชยบุรี
เมื่อประกาศเป็นเมืองมีเจ้าเมืองปกครองแล้ว กรมพระสุรัสวดี ก็ส่งเจ้านาถ
ไปทำบัญชีกำลังพลไว้ตามกฎหมาย^๒ และได้ทำการรื้อป้อมปราการตามหัวเมือง
ที่เป็นประโยชน์ฝ่ายข้างศึกเสีย ให้สำรวจสำมะโนครัว และแก้ไขวิธีเรียกคนขึ้น
ทะเบียนทหาร อันเรียกว่า เลขสมสังกัตพรรค^๓ ซึ่งเป็นชายฉกรรจ์ที่มีอายุ
ระหว่าง ๑๘-๑๙ ปี พวกเลขสมสังกัตพรรคหรือไพร่สมนี้ เพียงเอาชื่อไว้ในทะเบียน
เท่านั้น มิได้เรียกตัวเข้าเวร (เข้าประจำการ) ปล่อยให้หนุ่มน้อยฝึกหัดและใช้
สอยไปก่อน ต่อเมื่ออายุครบ ๒๐ ปี จึงเรียกมาเข้าเวรเป็นทหารอย่างสมบูรณ์
เรียกว่า "ไพร่หลวง"^๔ ชาวไทยทุกคนต้องเป็นทหารตั้งแต่อายุ ๑๘ และปลดทหาร

^๑กฎหมายตราสามดวง, ฉบับครุสภา เล่ม ๕ หน้า ๑-๓ (พ.ศ.๒๕๐๒)

^๒พ.อ.คำเนิร เลขะกุล "การทหารสมัยอยุธยา" หน้า ๑๐๒.

^๓สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชทานภาพ, "พงศาวดารตอนจัดวิธีการทหาร"
หน้า ๑๑๒.

^๔พ.อ.คำเนิร เลขะกุล, เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๐๒-๑๐๔.

เมื่ออายุครบ ๖๐ ปี แต่หากมีลูกชายเป็นทหารถึง ๓ คนแล้ว ก็มีสิทธิได้รับการ
ปลดก่อนกำหนด ในตอนปลายกรุงศรีอยุธยา เกิดมีการผ่อนผัน ยอมให้ไพร่
ที่ถูกลงโทษเข้ารับราชการทหาร สามารถเสียเงิน "คาราซการ" แทนการเข
รับราชการได้ โดยคิดอัตราเดือนละ ๖ บาท หรือถ้าเสียทีเดียว ๑๘ บาท
ก็ไม่ต้องมาเข้าเวรทั้งปี กรมพระสุรัสวดีจึงมีหน้าที่เก็บเงินคาราซการส่งคลัง
อีกหน้าที่หนึ่ง^๑

๓.๔ การจัดทัพ ตามที่โคกกล่าวมาแต่คนแล้วว่า รูปแบบการปกครองและวัฒนธรรม
บางอย่างในประเทศเอเชียอาคเนย์นั้น ใ้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ดังนั้น
เมื่อพิจารณาถึงเรื่องการจัดทัพเมื่อเปรียบเทียบกัน จะเห็นได้ว่า อินเดียโบราณ
จัดกองทัพโดยแบ่งออกเป็น ๔ กองใหญ่ ๆ (จตุรงค์) คือ กองทหารเดินเท้า
กองทหารม้า กองทหารช้าง และกองรถศึก ไทยและพม่าก็ได้รับวิธีการนี้มาใช้
ในการจัดทัพเช่นกัน ยกเว้นแต่กองรถศึก ไทยมีกองช้างแทน เพราะเหตุว่า
ภูมิประเทศของไทย ไม่เหมาะกับการใช้รถศึก^๒

ความคิดในเรื่องการจัดทัพนั้น จุดใหญ่เป็นเรื่องของการที่จะรวบรวม
กำลังคน และเครื่องใช้ไม้สอยภายในประเทศให้เป็นประโยชน์แก่การสงคราม
การรวมกำลังคน ก่อให้เกิดอำนาจหรือพลังอันเข้มแข็งที่จะให้ได้เปรียบข้าศึก
ในการตั้งรับหรือต่อสู้ แต่กำลังคนถ้าไม่รู้จักควบคุม ให้เป็นไปตามยุทธศาสตร์แล้ว
ก็ยอมเป็นอันตรายอย่างใหญ่หลวง ทั้งในดานความคิดเห็นและในดานการบังคับ
บัญชา ดังนั้นในทางทหารจึงจะต้องพยายามแก้ความเห็นอันโต้แย้งซึ่งกันและกัน
คือฝึกและอบรมคนเหล่านั้น ให้มีความคิดเห็นไปในทางเดียวกัน ประเด็นที่

^๑เพ็งอ่าง, หน้า ๑๒๐-๑๒๔.

^๒ควอริช เวลส์, ลักษณะการปกครองของไทย หน้า ๒๒๒.

สำคัญคือสร้างวินัยให้เกิดขึ้นให้ได้ ดังนั้นการจัดทัพในแง่ยุทธศาสตร์ จึงมีความมุ่งหมายดังนี้

๑. ให้แม่ทัพมีอำนาจเหนือกิจการทั้งปวง ซึ่งทุก ๆ คนในกองทัพจักตั้งปฏิบัติตามทางยุทธการ โดยสัตย์ซื่อและแน่นอน
๒. ให้ความสะดวกแก่การพิจารณาตกลงใจ บังคับบัญชา และการอำนวยความสะดวกกำลังทหารในทางยุทธ
๓. ให้ความสะดวกต่อการส่งกำลังบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างไว้เป็นจำนวนพอเพียง ที่จะปฏิบัติการตามหน้าที่ของตนได้ควย"^๑

การจัดทัพที่สะดวกต่อการบังคับบัญชา ในอดีตและปัจจุบัน ยังคงใช้หลักจัดหน่วยงานเป็น ๒ หน่วยควบกัน คือเขตหน้าและเขตหลัง เขตหน้าหรือส่วนหน้าหรือกองทัพหน้ามักจะเป็นฝ่ายดำเนินการตามยุทธ โดยที่มีเขตหลังเป็นผู้คอยสนับสนุนส่งกำลังบำรุง มิเช่นนั้นแล้ว ถ้าเกิดทหารจะต้องรบติดพันเป็นเวลานาน จะมีปัญหาเรื่องเสบียงอาหารที่หมดไป อาวุธยุทโธปกรณ์ที่ต้องการเพิ่มเติม จะไม่มีหน่วยใด ที่จะจัดการได้ จึงต้องมีหน่วยหนึ่งซึ่งมีภารกิจ เช่นนี้ สมัยสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ทรงโปรดให้หน่วยสนับสนุนหรือเขตหลังนี้ รวมอยู่ในกองทัพหลวง เพื่อสะดวกในการบังคับบัญชา^๒

เมื่อใดจึกและปกครองทัพถูกต้องตามสมัณิยมแล้ว กองทัพก็จะมีอำนาจอย่างมหัศจรรย์ เพราะกองทัพมีจำนวนคนมาก แต่ทุก ๆ คนก็อยู่ภายใต้การ

^๑กรมยุทธการทหารบก, "ตำรายุทธศาสตร์" หนังสือคู่มือ (พระนคร ๒๕๑๘), หน้า ๘๗.

^๒พล.ท.คำเนิร เลชะกุล, "ยุทธวิธีของสมเด็จพระเจ้าตากสิน" เอกสารยังไม่ตีพิมพ์ หน้า ๑๑.

บังคับบัญชาของแม่ทัพคนเดียวกัน กองทัพจึงประจวบคนที่มี่ร่างกายมหิมา อันมีอาวุธ
ไช ซึ่งก็ตองรู้จักใช้อาวุธให้เกิดผลมากที่สุด และมีพลังจิตมั่นคงว่า กองทัพจึง
จะสามารถทำหน้าที่ป้องกันข้าศึกได้ดีกว่าพลเมืองสามัญ

เมื่อพิจารณาถึงการจัดทัพของไทย นับตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา มาจน
ถึงสมัยรัชกาลที่ ๕ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์แล้ว จะเห็นว่ามุ่งไปในการป้องกัน
ประเทศเท่านั้น มิได้มุ่งไปในทางรุกราน ฉะนั้น จึงปรากฏว่า ได้มีการจัดทัพ
เพื่อป้องกันประเทศ คลาย ๆ กับที่ได้จัดกันอยู่ในปัจจุบัน คือ

ก. ประเภทหน่วยทหารจัดประจำ (บางแห่งเรียกทหารประจำการ)
ทหารประเภทนี้มีจำนวนน้อย เพราะนอกจากจะสิ้นเปลืองมากแล้ว ยังกระทบ
กระเทือนไปถึงเศรษฐกิจของประเทศอีกด้วย ฉะนั้นจึงได้จัดประจำไว้เฉพาะ
ตำบลสำคัญ ๆ ที่อาจจะต้องใช้กำลังทหารอย่างปัจจุบันทันด่วนเท่านั้น เพื่อยับยั้ง
การเข้ามาของข้าศึกไว้นานหนึ่ง เปิดโอกาสให้ราชธานีหรือเมืองสำคัญ
ข้างหลังเตรียมตัวต่อสู้ได้ทัน หน่วยทหารที่ทำหน้าที่เช่นนี้สมัยโบราณเรียกว่า "กอง
รักษาด่าน" ถ้าเป็นเมืองก็เรียก "เมืองหนาด่าน" น้อย่างหนึ่ง อีกอย่างหนึ่ง
เป็นกำลังทหารที่เมืองสำคัญเช่นราชธานี จะต้องมิประจำ (เตรียมพร้อม) เพื่อ
ป้องกันตนเองอยู่ตลอดเวลา เช่น เมื่อเกิดขบถ หรือเมื่อเกิดสงคราม ที่มุ่งมา
ยังราชธานีอย่างรวดเร็ว เรียกกองทัพหัวเมืองมาช่วยไม่ทัน ฉะนั้นสรุปได้ว่า
หน่วยทหารประเภทนี้

๑. จัดไว้ในราชธานีเป็นส่วนใหญ่ เพื่อรักษาราชธานี อารักขา
พระเจ้าแผ่นดิน และใช้ในพระราชพิธีต่าง ๆ
๒. จัดไว้ในหัวเมืองชั้นนอก แห่งละเล็กละน้อย เพื่อป้องกันเมือง
และตัวเจ้าเมือง และให้เจ้าเมืองไว้ใช้สอย
๓. จัดไว้รักษาของทาง หาขาว ส่งขาว และยับยั้งข้าศึกเป็น
ด่านแรก

ข. ประเภททหารนอกประจำการ (ซึ่งบางที่เรียกทหารกองหนุน) ทหารประเภทนี้ คือทหารที่ปลดจากหน่วย เมื่อรับราชการครบกำหนดแล้วอย่างหนึ่ง กับเลิกมาสักแล้วขึ้นทะเบียนทหารอีกอย่างหนึ่ง ทหารนอกประจำการ จะได้รับการปล่อยตัวกลับภูมิลำเนา ต่อเมื่อมีการเรียกระดมพล เมื่อเกิดจลาจล หรือเกิดสงคราม จะต้องกลับมาเข้าหน่วย แต่ก็มีอีกส่วนหนึ่ง ที่ต้องการความพร้อมอยู่เสมอ เพื่อรักษา ป้องกันเมืองสำคัญ ๆ จำเป็นต้องผลัดเปลี่ยนกันมาเข้าหน่วยกรมกองอยู่ชั่วระยะหนึ่งทุก ๆ ปี เรียกว่า "เวรปี" คือ ทหารจำพวกที่อยู่ในเขตราชธานี ต้องมาเข้าเวรปี ตามกำหนดเวรทุกปี และเฉพาะในเขตหัวเมืองชั้นกลางเท่านั้น ที่จะต้องมารับการระดมพล ทดลองความพร้อมปีละหน*

การจัดหน่วยเข้าเป็นกองทัพ ในยามปกติทหารประจำการจะแยกกันอยู่กระจัดกระจายทั่วไป เมื่อมีข่าวศึกหรือเกิดสงคราม จลาจล จึงเรียกกำลังพวกนี้เข้ามารวมเป็นกองทัพ มีการจัดกองทัพ สำหรับต่อสู้ศัตรูอยู่ ๓ ชนิด ตามเขตชั้นของการปกครองคือ

๑. กองทัพในกรุง จะเอากรมต่าง ๆ ในประเภททหารจัดประจำร่วมกับกรมที่จัดจากทหารนอกประจำการ ในเขตหัวเมืองชั้นในรวมทั้งไพร่พล อยู่ตามกรมเจ้านายต่าง ๆ จัดขึ้นเป็นกองทัพ เรียกว่า "ทัพหลวง" ในโอกาสเดียวกัน กรมพระราชวังบวร ๆ จะจัดไพร่พลในบังคับบัญชาขึ้นอีกทัพหนึ่งเรียกว่า "ทัพหน้า" ในรัชกาลที่ ๑ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ได้จัด "ทัพหลัง" ขึ้นจากไพร่พลของกรมพระราชวังหลังอีกทัพหนึ่ง

๒. กองทัพหัวเมือง มีการเรียกระดมทหารพวกนอกประจำการ มาเข้ากรมกองที่กำหนดไว้เป็นโครงแล้วในยามปกติ ผสมด้วยกำลังทหารจัดประจำที่อยู่กับเจ้าเมือง รวมเป็นกองทัพ เจ้าเมืองจะดำรง

ตำแหน่งเป็นแม่ทัพเอง คอยปฏิบัติตามคำสั่งจอมทัพจากในพระนคร
ต่อไป กองทัพเช่นนี้เรียกว่า "กองทัพหัวเมือง"

ค. กองทัพประเทศราช ในการทำสงครามใหญ่ หรือสงคราม
ยี่สิบเอ็ด พระเจ้าแผ่นดิน อาจทรงเรียกกองทัพจากเมืองขึ้น
มาสมทบ ในการทำสงครามด้วยก็ได้ เรียกว่า "กองทัพประเทศราช"

ในการบังคับกองทัพ สำหรับกองทัพในกรุง ซึ่งเป็นกองทัพใหญ่นั้น
โดยปกติพระเจ้าแผ่นดิน จะทรงดำรงตำแหน่ง แม่ทัพใหญ่ของกองทัพหลวง
หรือกองทัพในกรุงเสียเองตามราชประเพณี ซึ่งข้างหน้าจะมีกองทัพหน้า ในบังคับ
บัญชาของกรมพระราชวังบวร ฯ และข้างหลัง มีกองทัพหลัง ในบังคับบัญชา
ของกรมพระราชวังหลัง ฯ คิดตามมา แต่ถ่าในการสงครามคราวนั้น มีหลาย
กองทัพ แบ่งหน้าที่ปฏิบัติงานหลายคานแล้ว พระเจ้าแผ่นดินจะทรงดำรงตำแหน่ง
จอมทัพแห่งกองทัพของชาติทุกทัพ ทรงบัญชาการรบทั่วทุกคาน จอมทัพทรงมีสมุห
นายกและสมุหพระกลาโหมเป็นที่ปรึกษา

๓.๕ การเตรียมอาวุธยุทโธปกรณ์ ในการทำสงคราม จำเป็นต้องมีอาวุธ
ยุทโธปกรณ์ที่ดีและทันสมัย ทั้งนี้เพราะอาวุธเป็นเชื้อเพลิงของกองทัพ ถ้าอาวุธ
ไม่ดี หรือไม่พอ ตลอดจนประสิทธิภาพสู้ฝ่ายตรงกันข้ามไม่ได้แล้ว ย่อมทำให้
เสียเปรียบในการรบมาก ส่วนยุทโธปกรณ์นั้นหมายถึงเครื่องมือเครื่องใช้จำเป็น
ที่หน่วยทหารและตัวทหารจะต้องมี ต้องใช้ เพื่อให้การรบดำเนินไปควยดี
และได้เปรียบแก่ข้าศึก ยุทโธปกรณ์จึงต้องมีจำนวนเพียงพออยู่เสมอและคุณภาพดี
อาวุธยุทโธปกรณ์ต่าง ๆ ที่เป็นของประจำกายนั้น อาจเรียกเกณฑ์จากประชาชน
ควยเป็นของที่ต้องนำติดตัวไป^๑ โดยเฉพาะอาวุธนั้นตัวทหารมักจะชำนาญอาวุธ

^๑เรื่องเดียวกันหน้า ๑๓๖-๑๓๘.

^๒กรมยุทธการทหารบก "ตำรายุทธศาสตร์" หน้า ๔๘.

ที่บรรพบุรุษของชนิโซ่มาก่อน การกำหนดให้ชาวไทยเข้ารับราชการทหาร ใน หน่วยที่บรรพบุรุษของตนเคยประจำมาก่อน จึงสะดวกต่อการจัดเข้าห่มหมวก และการจัดหาอาวุธมาก เพราะใช้อาวุธอย่างเดียวกัน เช่น คาบสองมือ คาบคั้ง โล่ หอก ง้าว หน้าไม้ ฯลฯ

การทำสงครามในช่วงพุทธศตวรรษที่ ๒๑ นั้น อาวุธที่นอกเหนือจากอาวุธ พื้น ๆ ที่ไม่ต้องอาศัยกรรมวิธีผลิตมากมาย ประเภท หอก คาบ ธนูนั้น ก็มี พวกปืน ทั้งปืนเล็กและปืนใหญ่ ซึ่งในสมัยนั้น ทั้งไทยและพม่าต่างก็ติดต่อสั่งซื้อจากโปรตุเกส โดยโปรตุเกสรับจัดหากระสุนและดินดำให้ ทางไทยได้ตอบแทนให้โปรตุเกส มาตั้งหลักแหล่งทำการค้าไค ซึ่งในเวลาสงครามก็เคยมีกองอาสาชาวโปรตุเกส ออกไปร่วมรบด้วย โดยชำนาญทางคานการยิงปืน^๒ ซึ่งในรัชสมัยสมเด็จพระเอกาทศรถ กรุงศรีอยุธยามีปัญหาเกี่ยวกับกำลังพลมาก เนื่องจากก่อนหน้ารัชสมัย พระองค์ประเทศอยู่ในภาวะสงครามเกือบจะตลอด ไพรพลทหารจึงตายเสียมาก จนกระทั่งเกณฑ์ชายมารับราชการไม่พอ จึงต้องไปซื้อชาวต่างประเทศที่เข้ามาอยู่ในพระนครเป็นทหาร ซึ่งในระยะนั้น ได้เกิดอาวุธใหม่ ๆ ขึ้นในต่างประเทศ จึงจำต้องหาอาวุธเหล่านั้นเข้ามาใช้ พร้อมกับจ้างชาวต่างประเทศที่ใช้อาวุธนั้นเป็น มาเป็นทหารเพื่อใช้อาวุธนั้นด้วย หากไม่ก็จะเป็นการเสียเปรียบแก่ชาติ^๓ พม่า นั้น ก็ทราบถึงพัฒนาทางคานอาวุธของไทย ในรัชสมัยของพระเจ้าหงสาวดีตะเบงชเวตี้ จึงได้พยายามที่จะปราบปรามหัวเมืองมอญให้อยู่ในอำนาจ เพื่อที่จะได้ยึดเมือง ทามอกบางเมือง สำหรับเป็นทางหาเงินมาจ้างทหารจากโปรตุเกส

^๑พ.อ.คำเนิร เลขะกุล, "การทหารสมัยอยุธยา" หน้า ๑๒๖.

^๒พ.ศ.อ.ทวยหาญ ยมนาค "ปืนใหญ่กับวัดท่าการ้อง" เรื่องเดียวกัน หน้า ๒๕๐

^๓พ.อ.คำเนิร เลขะกุล, เพ็ญอ่าง หน้า ๑๓๒.

^๔หม่อม ทิน อ่อง, ประวัติศาสตร์พม่า หน้า ๖๗.

มอญนั้นเมื่อทำสงครามกับพม่า ก็เคยว่าจ้างทหารโปรตุเกสมาช่วยรบป้องกันเมือง แต่เมื่อถึงคราวรบ โปรตุเกสเองก็อยากจะช่วยฝ่ายชนะ ประกอบกับกษัตริย์พม่าเสนอให้ราคาค่าจ้างแพงกว่า ก็เปลี่ยนใจไปเป็นฝ่ายพม่า^๑ ซึ่งก็เป็นผลให้พม่าสามารถปราบปรามหัวเมืองมอญและหัวเมืองอื่น ๆ ได้ราบคาบ เมื่อครั้งที่ยกทัพมาตีกรุงศรีอยุธยาในรัชสมัยสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พม่ามีทหารรับจ้างโปรตุเกสอยู่ในกองทัพประมาณ ๔๐๐ คน และก็มีทหารโปรตุเกสประจำการกองทัพไทยประมาณ ๑,๐๐๐ คน^๒ ในการรบครั้งนั้น จึงเป็นการรบด้วยปืนใหญ่ ซึ่งต่างก็มีฝรั่งชำนาญเป็นหน่วยรบพิเศษ โดยที่ฝ่ายไทยตั้งรับอย่างเข้มแข็ง ใช้อาวุธปืนไฟและปืนใหญ่ป้องกันพระนคร ในครั้งนั้นพม่าก็ไม่สามารถจะตีเอาพระนครได้^๓

การทำสงครามนั้น โดยมากมักจะรื้อตัวดวงหน้ากันทั้ง ๒ ฝ่าย จึงเป็นโอกาสที่ฝ่ายรุกที่จะต้องเตรียมอาวุธยุทธภัณฑ์ให้พร้อม จึงจะเคลื่อนทัพมาทำสงคราม ในขณะที่เดียวกันฝ่ายรับนั้นก็ต้องเตรียมการต่าง ๆ เพื่อป้องกันกองทัพข้าศึก ถ้ายิงโค่นเขาทำสงครามกันมา ก็ย่อมจะต้องหาทางปรับปรุง หรือแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่มีอยู่ ดังเมื่อคราวพระเจ้าตะเบงชเวตตี้ยกทัพมาตีไทย เมื่อถอยทัพกลับไปแล้ว สมเด็จพระมหาจักรพรรดิได้ทรงแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^๒ เพิ่งอ้าง, หน้า ๗๑.

^๓ กรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์, พระราชพงศาวดารพม่า, หน้า ๑๔๖.

ดังนี้

๑. ทางพุทธศาสตร์ ให้รื้อป้อมปราการ ตามหัวเมืองที่ไม่มีประโยชน์ และไม่มีหวังจะยับยั้งข้าศึกได้ มาเสริมสร้างป้อมในเมือง ที่เป็นชัยภูมิที่ดีกว่า เช่น รื้อป้อมเมืองสุพรรณบุรี และเสริมสร้างป้อมในพระนครศรีอยุธยา เมืองพิษณุโลก และเมืองสุโขทัย ให้มั่นคงแข็งแรงขึ้น

๒. สร้างและก่อกำแพงเรือแข่ง ซึ่งเดิมเป็นเพียงเรือลำเดียว สำหรับใช้บรรทุกทหารและยุทธภัณฑ์ให้เป็นเรือรบ วางปืนใหญ่ได้ยิงได้จากหัวเรือ ชนิดที่มีกระโถงหน้าหลังสูง เรียกว่า "เรือไชย" พวกหนึ่ง และที่แต่งหัวเรือเขียนสีให้เป็นหน้าสัตว์เรียก "เรือศิระสัตว์" ต่าง ๆ อีกพวกหนึ่ง สำหรับออกแล่นยิงข้าศึกที่ยกมาล้อมกรุงศรีอยุธยา อยู่ตามชายฝั่งแม่น้ำ

๓. สะสมเสบียงและสัตว์พาหนะ เตรียมไว้ตั้งแต่ยามปกติ โดยจัดหาสัตว์ต่าง ๆ อาทิ ช้าง ม้า วัว เลี้ยงดูและฝึกเอาไว้ใช้ในยามศึกเป็นจำนวนมาก นอกจากนี้ยังมีการเตรียมการทางด้านอื่น ๆ อีก ทั้งที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงพระราชบัญชา ทรงเขียนคำอธิบายเสริมจากที่ได้นำมาจากพระราชพงศาวดาร ดังนี้

๔. "...ให้ตั้งป้อมเพชรและหอรบ ระยะเวลาใกล้กันแต่เส้นหนึ่ง อธิบายความข้อนั้นว่า ป้อมเพชรตั้งตรงแม่น้ำชาน้ำในใต้โคสร้างขึ้นแต่เมื่อเตรียมสู้ศึกเมื่อคราวก่อน พรอมกับกอกำแพงเมือง คราวนี้แก้ไขทุกแห่งให้แข็งแรงขึ้น และหอรบแต่เดิมยังหางนัก ให้สร้างเพิ่มเติมขึ้น ใหม่ ระยะเวลาทุกเส้นหนึ่งรอบพระนคร"

๕. วางปืนใหญ่ไว้ระยะแต่ ๑๐ วา ปืนบเรียมจ่างมดทกระยะไกลแต่ ๕ วา ขอนอธิบายว่า ปืนบป้อมปราการนั้น ให้เอาปืนขนาดเขื่อง ตั้งรายระยะ ๑๐ วาต่อหนึ่งกระบอก รายปืนขนาดขอมลงมา ๔ วาต่อหนึ่งกระบอก (แสดงว่า

ใหญ่สะสมเป็นไว้มาก)

๖. ให้ตั้งค่ายรายข้างนอกกำแพงรักษาคูเมืองชั้นหนึ่ง
(แต่คงวาริบทกำแพงมีพื้นที่กว้างมาก)
๗. ให้ปลูกหอโพนในกลางน้ำ ไกลฝั่งออกไป ๕ วา รอบ
พระนคร มีโขนาคีเอกาเรือเขามาตีพระนครใด^๑

เมื่อเสียดูกรุงศรีอยุธยาให้แกพม่า เมื่อปีพ.ศ.๒๑๑๒ นั้น พระมหาธรรมราชาขึ้นครองราชย์ ไททรงจัดการป้องกันพระนครเพิ่มเติมขึ้นหลายประการ ตลอดทั้งไค้จัดการรวบรวมไพร่พลและช่างมาพาหนะ และหาเครื่องศัตราวุธที่มีปืนใหญ่เป็นต้น มาเพิ่มเติม ทำการซุกคูดและขยาย ตลอดทั้งกอกำแพงพระนคร การหาเครื่องศัตราวุธจากต่างประเทศในสมัยนั้นก็หาได้ไม่ยาก ด้วยมีเรือต่างประเทศ มาค้าขายทางทะเลอยู่เสมอ

การเตรียมทางด้านอาวุธนับเป็นเรื่องสำคัญ สำหรับการทำสงคราม แม้ในตำราพิชัยสงคราม ซึ่งเป็นคู่มือในการทำกรรบของแม่ทัพนายกอง ก็ไค้กล่าวถึงเรื่องการเตรียมการทางอาวุธไว้ว่า

“...ปืนใหญ่หน้าไม้เกาทัณฑ์ ใหญ่น้อยจงสั้น
ใหญ่เล็กแคะควนอย่างดี

แหดุนหวาดทวนงาวดาวจรี ก้นถักหัตถ์ดี
ทั้งไค้และหนี่เชียวชานู^๒

“...ช่างมาคี่เป็นเทาสงคราม เครื่องสรรพศาสตราวุธ
เป็นมือสงคราม” (การจัดกายสงคราม)^๓

^๑สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า, หน้า ๕๔-๕๕.

^๒กรมศิลปากร, ตำราพิชัยสงคราม, หน้า ๒.

^๓กรมการศึกษาวิจัย, ตำราพิชัยสงครามพม่า หน้า ๓

๓.๖ การเตรียมเสบียงอาหาร เรื่องเสบียงอาหารนี้เป็นสิ่งจำเป็นสำหรับ
 บ้านเมืองทั้งในยามสงครามและยามปกติ เพราะอาหารเป็นปัจจัยสำคัญ
 ที่ทุกคนต้องอาศัยเพื่อความอยู่รอด ในยามสงครามอาหารเป็นเรื่องใหญ่
 ที่จะช่วยสร้างให้กองทัพแข็งแรง สมบูรณ์ เป็นการช่วยเสริมสร้างขวัญและกำลังใจ
 ให้ทหารให้ดี ทั้งยังต้องเตรียมไว้สำหรับเลี้ยงประชาชนภายในพระนครอีกด้วย
 เพราะราชาศึกยกมาล้อมเมือง จะต้องมีการตระเตรียมเสบียงอาหารไว้ใน
 เมืองเพื่อกันนิยามที่ไม่สามารถจะออกไปหาได้นอกพระนคร คั้งนั้นการเตรียม
 การทางค่านนี้จึงต้องจัดทำอย่างรอบคอบ โดยเฉพาะในสมัยโบราณไม่มีเครื่อง
 จักรที่จะช่วยทุ่นแรงงานในการตระเตรียมแล้ว จึงประมาทไม่ได้

การทำสงครามระหว่างไทยกับพม่า นั้น ยุทธศาสตร์ในด้านการวางแผน
 แผนการรบนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ที่จะนำเอาชัยชนะมาสู่กองทัพ เพราะถ้าพิจารณา
 ถึงทำเลที่ตั้งเมืองหลวงทั้งไทยและพม่า ค้างก็อยู่ในทำเลที่ดีและยากต่อการเข้า
 ศึก ตั้งอยู่ห่างไกลกันมาก ใช้เวลาเดินทัพแรมเดือน เวลาพม่ามาตีไทยต้องมาตั้ง
 ทัพล้อมกรุงใช้เวลาช้านาน ถ้าไม่มีการเตรียมการทางค่านเสบียงอาหารให้ดีแล้ว
 กองทัพจะต้องถอยออกไป เมื่อหมดเสบียงที่ติดตัวมา ทางฝ่ายผู้ตั้งรับก็เช่นกัน
 ถ้าเสบียงอาหารภายในเมืองมีพอเพียงต่อการบริโภค ทั้งประชาชนและทหาร
 ก็จะไม่เกิดความระส่ำระสาย จลาจลและควมคุมไวไม่อยู่ เป็นผลให้เสียเปรียบ
 ต่อฝ่ายศัตรูได้

กล่าวโดยทั่ว ๆ ไปแล้ว สงครามมักจะเกิดขึ้นในฤดูแล้ง เมื่อหนทาง
 และทางเดินแห้งและมีอาหารสมบูรณ์พอเลี้ยง การส่งเสบียงอาหารจากเมืองหลวง
 นั้นมักจะมีข้อจำกัดควมนำหนักและเวลา คั้งนั้นกองทัพจึงมักจะต้องพึ่งอาหารตาม
 หัวเมืองที่ผ่านไป ถ้ายังอยู่ในเขตแดนของตน ชาวหลวงหัวเมืองจะไดรับคำสั่ง

ให้เรียกเกณฑ์ ชาว วั ควาย โดยเกณฑ์หญิงและเด็กให้ขับข้าว ปลาแห้ง และผลไม้ โดยขุนนางหัวเมืองจะคอยดูแลและนำไปส่งยังกองทัพ ซึ่งการเกณฑ์ ทรัพย์สินและอาหารของประชาชนนี้ ในบางครั้งถือว่าเสียหายลวมจมเสียยิ่งกว่า ถูกกองทัพข้าศึกเข้าปล้นเสียอีก^๑

ในการทำสงครามนั้น การเตรียมการด้านเสบียงอาหาร จะเป็น จุดเริ่มต้นที่ต้องวางแผนระยะยาว โดยเฉพาะอย่างยิ่งถ้าเป็นกองทัพใหญ่ คิงกรณีย์ที่พม่ายกมาตีไทย ครั้งพระเจ้าบุเรงนอง ซึ่งพระองค์เคยเข้ามาสังเกต การณ์ไว้แล้ว จึงรู้วิธีแก้ปัญหาด่าง ๆ โดยเฉพาะเรื่องเสบียงอาหาร ซึ่ง พระองค์ ทรงตีหัวเมืองทางเหนือของไทยไว้ได้ ก็กำหนดให้หัวเมืองนั้น ๆ ทำหน้าที่ส่งเสบียงกรัง เช่น จากเชียงใหม่ ซึ่งพระองค์ไม่ต้องการอาหารข้าม ภูเขาเข้ามาให้ลำบาก^๒ นอกจากจะใช้วิถีทะเลจากหัวเมืองขึ้นแล้ว ในบาง โอกาสก็จะเตรียมเสบียง โดยการส่งทหารไปทำนาไว้ล่วงหน้า เมื่อเดินทัพไปถึง ก็เก็บเกี่ยวเข้ายุ้งฉางพอดี ดังเมื่อปีพ.ศ. ๒๑๒๔ พระเจ้านันทบุเรง ประสงค์ จะยกทัพมาปราบไทย หลังจากที่สมเด็จพระนเรศวร ๆ ทรงประกาศอิสรภาพ จึงโปรดให้พระมหาอุปราชา คุมกองทัพ เข้ามาตั้งที่กำแพงเพชร ตั้งแต่เดือน ๕ ของปีนั้น โดยให้ไพร่พลทำนาในท้องที่หัวเมืองเหนือ ตรีเตรียมเสบียง สำหรับกองทัพใหญ่ ทั้งยังให้พระเจ้าเชียงใหม่คุมทัพลงมาคอยรบกวณพวก หัวเมืองชายแดนของกรุงศรีอยุธยา ไม่ให้ทำนาได้ ในปีนั้น เวลามาล้อม

^๑ควอลิช เวลส์, การปกครองและการบริหารของไทยสมัยโบราณ, หน้า ๒๔๖-๒๔๗.

^๒สมเด็จพระนเรศวรมหาราชานุภาพ, ไทยรบพม่า หน้า ๓๔.

พระนคร จะไ้เกิดอหฺยากโดยเร็ว^๑

สมเด็จพระนเรศวร ๓ เมื่อจะไปตีกรุงหงสาวดี ก็ทรงเตรียมการทาง
 คานเสบียงอาหารล่วงหน้า เช่นกัน โดยโปรดให้เจ้าพระยาจักรีคุมทัพไปตั้ง
 ที่เมืองเบะคำเล็ง เกณฑ์พวกมอญให้มาช่วยทำนา เพื่อหาอาหารเตรียมไว้สำหรับ
 ทัพหลวง^๒ สมเด็จพระนเรศวร ๓ ทรงให้ความสำคัญต่อเรื่องเสบียงมาก
 เมื่อทรงคาดคะเนว่าพม่าจะตองยกมาตีกรุงศรีอยุธยา ทรงโปรดให้เกณฑ์คน
 ออกไปทำนาในชานพระนคร และให้ทำกันทุกหัวเมืองชั้นใน โดยพระองค์
 ใ้ส่งหน่วยทหารออกไปคอยเฝ้าความคุ้มครอง มีให้ชาที่กรมวังความจะปล้น
 เมื่อข้าวสุกแล้ว ก็ให้รีบเก็บเกี่ยวและลำเลียงเข้ามาไว้ในพระนครอย่างเร็ว
 หากที่ใดข้าวสุกไม่ทัน หรือเก็บเกี่ยวไม่ทัน ก็ให้ทำลายเสีย ไม่ให้เหลือเป็น
 ประโยชน์แก่ราชศึก^๓

การตระเตรียมทางคานเสบียงอาหารอีกคานหนึ่งนั้น น่าจะเป็นไปได้ว่า
 เป็นความรับผิดชอบของเจ้ากรมกองแต่ละหน่วย เพราะถ้าจะพิจารณาถึง
 เรื่องกักคินาแล้ว พวกไพร่ทั้งหลายต่างก็ทำมาหากินในที่คิน ซึ่งมีขุนนางใน
 บรรดาศักดิ์ต่าง ๆ ทำหน้าที่ปกครองผู้ที่อาศัยในพื้นที่บริเวณนั้น การที่ไ้รับ

^๑ เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๗.

^๒ เพ็ญอาง, หน้า ๑๖๒.

^๓ รอง ศยามานนท์และคณะ, เรื่องเดิม, หน้า ๑๒๔.

อนุญาตให้ทำมาหากินในที่คินนี้เอง พวกไพร่จึงต้องเสียค่าตอบแทน โดยจะต้องนำผลิตภัณฑ์ส่วนหนึ่งให้ขุนนาง ส่วนหนึ่งเก็บไว้เพื่อตนเอง และอีกส่วนหนึ่งจะต้องส่งไปให้ขุนนางชั้นสูงขึ้นไปที่ตนอาจจะใช้แลกเปลี่ยนในการเช่าเวรยาม^๑ ในการมาประจำการตามกำหนดเวลาในเมืองของพวกไพร่หลวงนั้น ทางกรมกองที่มาเช่าเวรยามจะไม่มีอาหารเลี้ยงดู พวกไพร่จะต้องนำมาเอง หรือญาติมิตรจะเป็นผู้นำเอาอาหารมาส่ง ลา ลูแบร์ ใ้บันทึกไว้ว่า "พวกไพร่ที่ต่อเกณฑ์มาเช่าเคื่อนรับราชการปีหนึ่งเพียง ๖ เดือนนั้น ต้องหาเสื้อผ้า เครื่องนุ่งห่มและเสบียงอาหารเลี้ยงชีพตนมาเอง"^๒

จากแนวปฏิบัติเช่นนี้ น่าจะเชื่อว่ในกองทัพนั้น เมื่อมีการเกณฑ์ทหารมาเข้ากองทัพ เวลาออกศึกสงคราม ในระยะแรกนั้นเสบียงกรังชั้นต้นคงจะเป็นเสบียงที่ทหารนำมาเอง ต่อเมื่อศึกสงครามยืดเยื้อ เเสบียงอาหารที่เตรียมมาหมดลง ทางแม่ทัพจึงจะนำเอาเสบียงจากส่วนกลาง (ของหลวง) มาจ่ายแจก และปรากฏอยู่เสมอว่า การทำสงครามไม่ประสบผลสำเร็จ ก็เนื่องมาจากภาวะระยะเวลาผิด ทำให้การสงครามยืดเยื้อ การเตรียมและการส่งเสบียงไม่พอและไม่ทัน ต้องยกทัพกลับ

ศูนย์วิจัยทรัพยากร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ควอดิช เวลส์, เรื่องเคิม หน้า ๖๔-๗๓.

^๒ลา ลูแบร์, ราชอาณาจักรสยาม, สันต์ ท. โกมลบุตร (แปล)
(สำนักพิมพ์ภาวหนา ๒๕๑๐) หน้า ๓๔๔.

๓.๗ การเดินทัพ

ทางบก การเดินทัพของไทยและพม่า นั้น ส่วนใหญ่ใช้เส้นทางเดินทัพเส้นเดียวกัน สำหรับไทยนั้นทำสงครามกับพม่า ในช่วงที่อาณาจักรตั้งอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาและ ในช่วงของกรุงรัตนโกสินทร์ก่อนต้น โศกไซเส้นทาง "กานแมละเมา" และ "กานพระเจดีย์" บ่อยครั้ง

ทางกานแมละเมานี้ เป็นทางลำเค็ญขึ้นล่องระหว่างมะวดี (เมียวดี) ในเขตพม่า เมื่อข้ามแม่น้ำเมย เขาเขตไทย ณ ขานท่าหลวง อำเภอแมสออด จากอำเภอแมสออดไปทาง ผ่านเขาสำคัญคือกอยผาวอ จากนั้นก็เริ่มต่ำมาประมาณ ๑๐ ก .ม. จะถึงลำหอยกานแมละเมา กานแมละเมาอยู่ระหว่างช่องพันเขากับลำหอย กานแมละเมาในสมัยโบราณ อาจเป็นกานชายพระราชอาณาเขต เพราะสมัยนั้นไปไต่ปากันเขตแดนกันแน่นอน ปัจจุบันเป็นกานภายในประเทศ มีสะพานข้ามห้วยกว้างประมาณ ๓ เมตร มีภูเขากะหนาบอยู่สองข้าง นับว่าเป็นช่องทางบังคับมาก

เมื่อพม่าจะเดินทัพเข้ามาที่ไทยนั้น จะชุมนุมพลที่เมืองเมาะตะมะ ถ้าจะยกไปตีหัวเมืองฝ่ายเหนือของไทย ก็จะยกออกมาทางกานแมละเมา แต่ถ้ามายังตีกรุงศรีอยุธยาหรือกรุงเทพฯ เมื่อยกออกจากเมาะตะมะแล้ว จะมาทางเมืองเชียงกราน เขาเขตแดนไทยทางแม่น้ำกษัตริย์ ข้ามภูเขากันพระเจดีย์สามองค์ เมื่อมาถึงลำน้ำแควน้อย (ไทรโยค) ที่สามสบ แลวลงลงมาตามลำน้ำจนออกแควใหญ่ (ศรีสวัสดิ์) ถึงเมืองกาญจนบุรี ซึ่งตั้งอยู่ที่ทุ่งลาดหญ้าเชิงเขาตะนาวศรี เมื่อพ้นจากกานพระเจดีย์สามองค์แล้ว ก็จะผ่านไปยังสามสบ แควจะเดินทางบกที่ใด ควบเส้นทางตอนนีให้ที่ราบ เดินทัพไล่สะควก ทางนี้

เป็นทางไปมาที่กรุงศรีอยุธยาและหัวเมืองฝ่ายใต้ เรียกกันว่า "ทางคาน
พระเจดีย์สามองค์"^๑

เมื่อคราวสมเด็จพระเจ้าตะเบงชเวตี้ เค้นทัพเข้ามาตีไทยในรัชกาล
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ในปีพ.ศ.๒๐๔๑ นั้น ก็ได้เดินทัพ โดยใช้เส้นทาง
นี้ เมื่อเดินทัพมาถึงกาญจนบุรี ไม่พบมีการตั้งรับ ก็ยกดวงลงมาเขาเขต
เมืองสุพรรณบุรีทางปากแพรก บ้านทวน บ้านตระพังตรุ จรเขสามพัน เมือง
อุทอง บ้านโคก คอนระซัง หนองสาหร่าย แล้วเข้าเมืองสุพรรณบุรี จากนั้น
ก็มุ่งเข้ากรุงศรีอยุธยา โดยผ่านทางสามโก้ ป่าโมก ขามแม่น้ำเจ้าพระยาแถว
บางไผ่แดง เขามาซานพระนคร และตั้งทัพทางทุ่งคุ่มพลี สมเด็จพระนเรศวรมหาราช
คำรงราชานุภาพ ทรงมีความเห็นว่า กองทัพพม่าที่ยกเข้ากรุงศรีอยุธยา
ถ้าเดินทางผ่านคานพระเจดีย์สามองค์แล้ว จะเดินมาตามทางที่กล่าวข้างต้นนี้
แทบทุกคราว เพราะเดินทางสะดวกกว่าทางอื่น^๒

เมื่อมีการพิจารณาปัญหาเรื่องเจดีย์โบราณที่อำเภอพนมทวน จังหวัด
กาญจนบุรี เพื่อหาข้อสรุปเกี่ยวกับค่าบิลที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงทำยุทธหัตถี
กับพระมหาอุปราชา นั้น ได้มีการพิจารณาเกี่ยวกับเส้นทาง การเดินทัพ ของ
ฝ่ายไทยและฝ่ายพม่า โดยสรุปแล้ว เมื่อพม่าเดินทัพผ่านคานพระเจดีย์สามองค์
แล้ว ก็เดินทัพมาตามลำค้ำ และมาตั้งรวมพลที่ตระพังตรุ พนมทวนจังหวัดกาญจนบุรี

^๑สมเด็จพระนเรศวรมหาราชคำรงราชานุภาพ, ไทยรบพม่า หน้า ๑๔.

^๒เพ็ญอ่าง, หน้า ๑๗.

แล้วเคลื่อนเข้าปะทะกับกองทัพฝ่ายไทยที่ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอกอนเจดีย์ จังหวัดสุพรรณบุรี คณะกรรมการไต่พิจารณาแล้วให้ช้อยติว่า เส้นทางเดินทัพของ สมเด็จพระนเรศวรฯ คือ จากพระนครศรีอยุธยา - มวงหวาน - ป่าโมก - บ้านตะแวงละเล - บ้านสามโก้ - ทาทาวอุทอง - ทาคอย - หนองสาหร่าย อำเภอกอนเจดีย์ สุพรรณบุรี เส้นทางที่สมเด็จพระนเรศวรฯ ทรงใช้เดินไปสะกัทัพพม่าที่หนองสาหร่ายนี้ เป็นเส้นทางเดียวกับที่พม่าเดินทัพมาตีกรุงศรีอยุธยา

การที่ทั้งสองฝ่ายก็ใช้เส้นทางดังกล่าวข้างต้นนี้ ก็เนื่องมาจากภูมิประเทศของท้องที่ที่เดินทัพมานี้อำนวยประโยชน์สำหรับการเดินทัพ กล่าวคือ เป็นที่ค่อนข้างกวาดตอการเคลื่อนพล และมีแหล่งน้ำเพื่อดื่มและใช้สำหรับกองทัพขนาดใหญ่ มีร่องรอยในการเดินทัพ และทำสงคราม ปรากฏคือ พบเครื่องอาวุธและโบราณวัตถุต่าง ๆ ในเส้นทาง เช่น ปืนใหญ่ วชิระ เป็นต้น

เส้นทางเดินทัพทางคานแม่คะเมานั้น เป็นเส้นทางที่พม่าใช้เดินทัพเช่นกัน แต่เส้นทางนี้จะใช้ก็ต่อเมื่อต้องการจะตีหัวเมืองทางเหนือของไทยก่อน โดยประชุมพลที่เมืองเม้า แล้วก็แยกย้ายกันไปตีเมืองต่าง ๆ ทางเหนือของไทย ดังเมื่อคราวพระเจ้าบุเรงนองยกทัพมาตีไทย เมื่อคราวสงครามชอซาง เมื่อพ.ศ. ๒๑๐๖ นั้น ก็ได้ใช้เส้นทางนี้เดินทัพ พระองค์เคยเข้ามาทำสงครามในเมืองไทยมาก่อนแล้ว จึงได้รวบรวมจุดบกพร่องต่าง ๆ และหาวิธีแก้ไขจุดบกพร่องนั้นเสีย ยอมเสียเวลาในการเดินทัพมากขึ้น แต่ก็ได้ผลไว้มาก เพราะสามารถจะตัดหัว

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

^๑ กรมศิลปากร, การพิจารณาปัญหาเรื่องเจดีย์โบราณที่อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี (พระนคร ๒๕๑๘), หน้า ๘๕ - ๘๘.

^๒ กรมศิลปากร, การพิจารณาปัญหา, หน้า ๘๗.

เมืองเหนือมิให้ติดต่อกับกรุงศรีอยุธยาได้ เมื่อเข้าไทยได้แล้วก็แยกย้ายกันไปตีหัวเมืองต่าง ๆ ทั้งยังเกณฑ์ไพร่พระเจ้าเชียงใหม่ คุมกองทัพเรือลำเลียงเสบียงอาหารลงมาบรรจบทัพหลวงที่เมืองตากได้ การเดินทัพเข้ามาตีหัวเมืองฝ่ายเหนือก่อนนี้ พบเจ้าแก้วเพชรเป็นที่ประชุมทัพ เมื่อเดินทัพมาถึงนครสวรรค์ ก็ให้ขุนศรีสวรรค์เป็นที่ประชุมทัพทั้งบกและเรือ ยกทัพเดินมาทางสระบุรี มารวมพลกันที่ทุ่งคอกพืด จัดแบ่งหน้าที่ให้แต่ละกองทัพล้อมกรุงศรีอยุธยาเป็นค่าน ๆ ไป

ในรัชสมัยสมเด็จพระนเรศวรมหาราช นับเป็นช่วงที่ไทยมีการทำสงครามเกือบตลอดรัชสมัย พระองค์ท่านทรงเป็นวีรกษัตริย์ที่โคกอิสรภาพจากพม่า และได้ทรงมีพระเกียรติประวัติยิ่งใหญ่ในบรรดาพระมหากษัตริย์ไทยพระองค์หนึ่งที่ได้จัดทัพไปตีพม่า เพื่อตอบแทนการที่พม่าได้ยกมาตีไทย ทั้งยังเป็นการประกาศถึงพระบรมเดชานุภาพของพระองค์อีกด้วย เมื่อทรงประกาศจะไปตีหงสาวดี ก็ทรงปราบปรามหัวเมืองมอญต่าง ๆ โดยราบคาบเสียก่อนแล้วก็ประชุมพลที่เมาระตะมะ ความตามพระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ กล่าววา

"ศักราช ๔๕๗ มะแมศก (พ. ศ. ๒๑๓๘) วันอาทิตย์ขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๑ เพลารุ่งแล้ว ๓ นาฬิกา ๔ บาท เสด็จพยุพัตราไปเมืองหงสาวดีครั้งก่อน พันไมชมนามกำบลหคมพืด ตั้งทัพชัยตำบลวงหวาน ๑ เถิงวันจันทร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๔ เพลาเที่ยงแล้ว เขาปล้นหงสามได้ทัพหลวง เสด็จจกดับคืนมา"^๒

^๑ สมเด็จพระนเรศวรมหาราชพงศาวดาร, ไทยรบพม่า, หน้า ๓๕.

^๒ พระราชพงศาวดารฉบับหลวงประเสริฐ, หน้า ๔๖๘.

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชทรงวิจารณ์ว่า

"เรื่องสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปตีเมืองหงสาวดีครั้งนี้ ในพระราชพงศาวดารฉบับอื่น ๆ คำนี้ไม่มีแต่ในฉบับหลวงประเสริฐฉบับเดียวก็ติดต่อกับพงศาวดารพม่า แต่กล่าวย่อ ๆ เกือบจะไม่มีรายการด้วยกันทั้งสองฝ่าย จึงจำต้องสันนิษฐานรายการประกอบบาง ความปรากฏว่า สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยกกองทัพหลวงออกจากพระนคร เมื่อวันอาทิตย์เดือนธันวาคม ขึ้น ๓ ค่ำ ปีมะแม พ. ศ. ๒๑๓๘ จำนวนพลที่ยกไป ๑๒๐,๐๐๐ ไปตั้งเมืองเมะตะมะ รวบรวมกองทัพอยู่เขาสมทบ เสด็จยกกองทัพหลวงขึ้นไปหงสาวดีเข้าล้อมเมืองไว้ สันนิษฐานว่าสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จไปครั้งนี้ เป็นการยกทัพไป ไม่ใช่ขาศึกได้มีเวลาพอจะเตรียมต่อสู้ได้พร้อม ทรงแรมเมืองอยู่ถึง ๓ เดือน พยายามเข้าตีเมือง แต่ก็ตีไม่ได้ พอตีทราบวาทกองทัพพระเจ้าแปร อังวะ และตองอู ยกกองทัพมาช่วย เห็นว่ากำลังขาศึกมีมากนัก จึงมีรับสั่งให้เด็กทัพกลับมาเมื่อวันสงกรานต์ เดือน ๓ ปีวอก พ. ศ. ๒๑๓๙"

ศูนย์วิจัยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ในรัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ไทยได้ยกทัพไปตีพม่า ๒ ครั้ง และได้มีการยกทัพไปตีพม่าอีกครั้งหนึ่งในสมัยสมเด็จพระนารายณ์ กองทัพไทยที่ยกไปคราวนี้ ปรากฏรายละเอียดในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ดังนี้

"โปรดให้เจ้าพระยาโกษาธิบดีเป็นแม่ทัพใหญ่ ถือพลฉกรรจ์ ลำเครื่อง ๒๐,๐๐๐ เกษ ขางเครื่อง ๑๐๐ เกษ มา ๒๐๐ เกษ สรรพพลเครื่องสรรพัตตราวุธ ให้พระยาวิชัยฤทธิเป็น ยกกระบัตรทัพถือพล ๑๐,๐๐๐ เกษ ขางเครื่อง ๖๔ มา ๑๐๐ เกษ ทัพหนึ่งให้พระสุรินทรภักดีเป็นเกียกกาย พระยาสุริยวงศา-
กุเฑาะเป็นกองหน้า พระยาสุรสงครามเป็นทัพหลัง ถือรบเล้าทาง มาเท่า ๆ กับทัพยกบัตร แล้วโปรดให้พระยาเกียรติและสมิง พระรามกับสมิงรามัญเกณฑ์ไพร่พลทั้งปวง ถือพลรามัญยกวางไปก่อน กวาดเอาหัวเมืองทวายและเมืองเมาะตะมะกับเมืองขึ้น ๓๖ หัวเมือง ให้โคผล ๑๐,๐๐๐ เกษ มาบรรจบทัพเจ้าพระยาโกษาธิบดี ยกไปทางเมืองเมาะตะมะทางหนึ่ง แล้วโปรดให้ พระยารามเกษกับพระยาภูเขาแดงเพชรและหัวเมืองเหนือทั้ง ปวง ถือพล ๕,๐๐๐ สรรพพลขางม้า เครื่องสรรพัตตราวุธรวม ทัพยกไปเกณฑ์กองทัพเมืองเชียงใหม่ เวียงลำพูนชัย เมืองนคร ลำปาง ให้โคผล ๑๐,๐๐๐ เกษ ไปฝ่ายเหนือทางหนึ่ง

ครั้นถึงอดีตมาสไถ่กวาดาคฤถิ์วิชัยฤทธิ เจ้าพระยาโกษา และท้าวพระยา นายทัพ นายกอง ทงปวงกราบถวายบังคมลา ยุคพลโยธาทัชแยกกันไปทางฉานพระเจดีย์สามองค์ทาง ทาง กานเขาปูน และฉานสลักพระแดนเมืองอุทัยธานีบาง ทางทวาย บาง เกณฑ์กวาดเอาพลเมืองทวายและเมืองเมาะตะมะ กับ เมืองขึ้น โคผล ๑๐,๐๐๐ เกษ ยกมาทางฉานระแหงบาง ทาง กานเมืองเถินและเมืองลำปางบาง ไปพร้อมกันตามคเมืองวัด กองลำน้ำสโง"

การเดินทางไปตีพม่าในสงครามคราวนี้ มีเส้นทางเดินทัพเข้าพม่าหลาย
เส้นทาง แต่ก็ไปประชุมทัพพร้อมกันที่เมือง เมาะตะมะ

เส้นทางเดินทัพอื่น ๆ นั้นเห็นจะไม่เป็นที่นิยม นอกจากมีอีกเส้นทางหนึ่ง
ซึ่งพระเจ้าอลองพญาเมื่อได้เป็นกษัตริย์พม่าก็โดยกทัพมาตีไทย โดยตระเตรียม
กองทัพที่เมืองตะนาวศรี ให้มีพระราชบุตรเป็นทัพหน้า พระเจ้าอลองพญาเป็นทัพ
หลวงยกตามเข้ามาทางด่านสิงหขร โดยตีตะนาวศรีและมะริดให้ได้อัน เมือง
ทั้งสองนี้เป็นของไทย ครั้นเมื่อตีได้แล้วเลยเดินทัพเรื่อยเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยา
การเข้ามาทางด่านสิงหขรนั้น ดูจะเป็นอุปายทำให้ไทยต้องระวังหลายทาง โดย
ทางไทยต้องส่งทัพไประวังทั้งทางด่านแม่ละเมาและด่านพระเจดีย์สามองค์ จะ
มารู้จักที่ตีพม่าเข้ามาถึง เมืองกุย เมืองปรามแล้ว แต่ทางไทยก็เข้าใจว่าเป็นกอง
ทัพสวนนอย กองทัพใหญ่คาดว่าจะเข้าทางด่านพระเจดีย์สามองค์ หรือด่านแม่ละ
เมา เหมือนอย่างพม่าที่เคยยกมาเปิดคราวก่อน จึงต้องยกไประวัง ๒ ทาง การ
ที่ไปคิดว่าพม่าจะไม่เดินทัพทางด่านสิงหขรนั้น ก็เพราะว่า ด่านสิงหขรที่พม่ายกมา
แต่เมืองตะนาวศรีไม่ใช่แต่เป็นทางอ้อมค้อมทางไกลอย่างเดียว ซ้ำศึกจะต้องเดิน
ทัพขึ้นเขา ตั้งแต่ข้ามเขาบรรทัดเข้ามาแล้ว เป็นทางกันดาร เพราะเทือกภูเขา
อยู่ข้างซ้าย ทะเลอยู่ข้างขวา ถ้าหากไทยเอากองทัพที่มีกำลังไปตั้งสกัดอยู่ที่
เมืองเพชรบุรีสักทัพ ๑ แล้ว ไ้กองทัพเรือยกลงไปวกทางหลังทะเล จะเลือก
ล้อมซอกที่ตรงไหนก็ได้

นอกจากเส้นทางที่จะเข้ามาทางด่านสิงหขรนั้นจะเดินทางโดยยากลำบาก
แล้ว ยังมีอีกเส้นทางหนึ่งซึ่งพม่าเคยใช้เดินทัพเมื่อครั้งมาตีกรุงเทพฯ ใน

คราวสงคราม ๕ ท้า โดยกองทัพที่สองเดินทัพเข้ามาทางทวาย ยกเข้ามาทาง
 คานบองตี้ ซึ่งต้องข้ามภูเขา กันดารกว่าทางคานพระเจดีย์สามองค์ พระบาทสม
 เด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ทรงเคยยกทัพไปตีทวาย แต่ไม่ไปทางคานบองตี้ ควยทรง
 เห็นว่าไกล จึงไปทางที่เรียกว่า "ทางของเขาสูง" ข้ามเขาสองแควในทิวเขา
 ตะนาวศรี (ทางตะวันตกเฉียงเหนือของไทรโยค) แล้วตรงเข้าเมืองทวายโดย
 ที่เดียว เป็นทางไกลแต่กันดารมาก การเดินทัพของกองทัพหลวงครั้งนั้นนับว่ามีค
 ฤดาการมาก ควยว่าทางนี้เป็นทางที่สะดวกสำหรับคนเดินเท้า แต่ลำบากมากสำหรับ
 กองทัพที่มีสัตว์พาหะและสรรพาวุธต่าง ๆ เขาตอนนั้นสูงขึ้น ข้างคองเอางวง
 ยึดต้นไม้เหนี่ยวตัวขึ้นไป บางทีตกเหวลงไปทั้งความควยก็มี พระบาทสมเด็จ
 พระพุทธยอดฟ้าฯ ถึงกับมีพระราชปรารภว่า "ไม่ว่าทางนี้เดินยาก พาลูกหลานมา
 ได้รับความลำบากยิ่งนัก"^๒

สรุปแล้ว เส้นทางเดินทัพที่สำคัญทั้งฝ่ายไทยและพม่าใช้ในการเดินทัพนั้น
 มักจะใช้อยู่สองเส้นทาง คือ ทางคานพระเจดีย์สามองค์ และคานแม่ละเมา โดย
 เฉพาะเมืองแม่ละเมานั้น ทั้งไทยและพม่าต่างก็ใช้เป็นที่พักทัพและพักทัพเพื่อ
 ตระเตรียมเสบียงอาหาร

ม.ร.ว. แสงโสม เกษมศรี และ วิมล พงศ์พิพัฒน์, ประวัติศาสตร์
 สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (ฉบับกรมการข้าราชการประวัติศาสตร์ไทย) หน้า ๕๔ - ๕๕.

^๒ พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์เลขา, หน้า ๕๑๔.

เรื่อง เมืองเมอะตะมะยังมีข้อความพิสดารอยู่ในจดหมายเหตุโปรตุเกสว่า เมื่อปีมะโรง พ.ศ. ๒๑๕๕ มีทูตไทยออกไปถึงเบ็งโก้ว บกแกอูปราชีโปรตุเกสว่า ถ้าหากโปรตุเกสให้เรือมาตามตระเวณทางชายฝั่งตะวันตก คอยปลงกันอย่าให้พามาตีเมืองทวายและตะนาวศรี ไทยจะยกเมืองเมอะตะมะให้โปรตุเกสสร้างป้อม

ทางน้ำ

ในระยະที่ไทยใช้กรุงศรีอยุธยาเป็นเมืองหลวงนั้น การใช้เส้นทางเดินทัพทางน้ำมีน้อยครั้ง นอกเสียจากเป็นการเดินทัพภายในราชธานี ดังเมื่อพม่าเข้ามาตีหัวเมืองเหนือของไทยได้ ก็ จะยึดเรือและเกณฑ์ให้ทางหัวเมืองเหนือโดยเฉพาะเชิญใหม่ต่อเรือเดินทัพ และขนเสบียงอาหารมาสมทบ เพื่อตีกรุงศรีอยุธยาต่อไป และก็มีการใช้เส้นทางลำเลียงทัพบางในลำน้ำแควน้อยและแควใหญ่ เวลาพม่าเดินทัพผ่านเข้ามาทางกาญจนบุรี

แต่พอมาถึงสมัยธนบุรีและรัตนโกสินทร์ การทำสงครามทางเรือก็มีบทบาทมากยิ่งขึ้น เมื่อพม่ายกทัพเรือมาตีหัวเมืองชายทะเลของไทย ไทยก็ต้องยกทัพเรือออกไปปราบ ที่การทำสงครามทางเรือมีบทบาทมากขึ้นนั้น ก็อาจจะเป็นเพราะไทยได้ย้ายราชธานีมาอยู่ใกล้ปากแม่น้ำก็เป็นได้